

הסוגיא העשרים וארבע – 'בורא מיני דשאים' (מ ע"א)

רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

1. אמר רבי זירא ואיתימא רבי חיינא בר פפא: > בדפוסים נוסף: "אין" < הלכה כרבי יהודה.
2. ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חיינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה – אמר קרא: ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא לומר לך: כל יום ויום תן לו מעין ברכותיו; הכא נמי, כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו.
3. ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חיינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם: מדת בשר ודם – כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן – מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: ויאמר > כ"י פירנצה: "דהיה" < אם שמוע תשמע, אם שמוע – תשמע, ואם לאו – לא תשמע.
4. דבר אחר: אם שמוע בישן – תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך – שוב לא תשמע.

קובץ מימרות מפי
רבי זירא או רבי
חיינא בר פפא

מסורת התלמוד

[4-1] בבלי סוכה מו ע"א-ע"ב. [2] ברוך ה' יום יום. מזמור סח כ (ושם "אֲדֹנָי" במקום "ה'"). [3-4] השוו מכילתא ויסע פרשה א; מכילתא בחודש פרשה ב; ספרי דברים פיסקא קטו; מדרש תנאים לדברים כח א; תנחומא א ותנחומא בובר בשלח, סימן יט; תנחומא א, כי תבוא, סימן ד. [3] ויאמר אם שמוע תשמע. שמות טו כו. [4] ואם יפנה לבבך. דברים ל יז.

רש"י

כל יום ויום בשבת מעין שבת, ביום טוב מעין יום טוב. כלי מלא אדם חכם. אם שמוע פעם אחת, סופך שתטה און פעם אחרת. אם תשמע בישן ששנית ושלשת מה ששמעת אשתקד.

קטע גניזה בית המדרש לרבנים ENA 2847.2 ובו נפסקת ההלכה בפיסקא [1] כרבי יהודה

דל ידמיה הוית מדברין לה ביטמא ומקלמא ליה ... מרעני ל יהודה אונא
 בנרא מוט דשאים. ארי זירא נאייטאלה חנוא ברי ספא. מאני טעמא דל יתניה
 דכתיב ברוך יה' יום יום ישמוס לן. וכי ביום מברכין אונא ובלילה אין מברכין אונא.
 אמר בכל יום יום לן משען ברכותן. הא נמי בכל יום (ומן) יום לן משען ברכותן.

כ"י פריז ובו חסרה פיסקא [1]

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ו א, רבי יהודה סבור שיש להקפיד על ברכת נהנין נפרדת לזרעים ודשאים, ואילו התנא קמא סובר שעל כולם מברכים "בורא פרי האדמה":

...ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה, חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ; ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה, רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

הסוגיא שלנו מורכבת מקובץ מימרות של רבי זירא או רבי חיננא בר פפא בעניין מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה. המימרא הראשונה היא פסק הלכה במחלוקת זו [1]: לפי קטע הגניזה JTS ENA 2847.2 וכתב יד אוקספורד, האמורא פוסק כרבי יהודה; לפי הדפוסים, הוא פוסק נגד רבי יהודה; ובשלושת כתבי היד האחרים שיש בידינו – כ"י פירנצה, כ"י מינכן, וכ"י אוקספורד – הפיסקא חסרה.

המימרא השנייה שבקובץ מנמקת את הדרישה של רבי יהודה לברכות מפורטות בדרשה על מזמור סח כ, "ברוך ה' יום יום" [2]: כשם שיש לברך את ה' על כל יום ויום מעין ברכותיו, כך יש לברכו על כל מין ומין מעין ברכותיו. המימרא השלישית היא דרשת המשך לדרשה ההיא: כשם שיש לברך את ה' על כל יום ויום מעין ברכותיו ("יום יום"), כך ככל שאדם מלא יותר במצוות הוא מסתגל לקיום מצוות נוספות ("שמע תשמע") [3-4].

עמדות רבי יהודה ורבי יהודה הנשיא בברכות הנהנין ובברכות המצווה

הן מן המשנה הן מן הסוגיא משתמע שרבי יהודה סבור שיש לברך בנפרד על כל מין ומין, בניגוד לתנא קמא שסבור שמברכים על כל פרות האדמה והירקות "בורא פרי האדמה". לעומת זאת, לפי תוספתא ברכות ד ד, אין חולק על כך שמברכים ברכה נפרדת על כל סוג של "פרות האדמה", אלא שנחלקו תנא קמא ורבי יהודה בשאלת הברכה המדויקת על הירקות:

... על הזרעים או' בורא מיני זרעים, ועל הדשאים או' בורא מיני דשאים, ועל ירקות או' בורא פרי האדמה. ר' יהודה או': ברוך מצמיח אדמה בדברו.

כפי שפירשנו לעיל¹, התוספתא משקפת את המחלוקת המקורית של התנאים שקדמו לרבי יהודה הנשיא. התנאים בדור אושא הסכימו שיש לברך בנפרד על כל סוג וסוג של פרות האדמה, אלא שנחלקו בפרטי הברכות. במשנתנו נקט רבי בשמו של רבי יהודה כנציג העמדה הכללית של חכמי דור אושא, המקפידה על ברכה נפרדת לכל מין ומין, מבלי שדייק בפרטי דעתו כפי שהיא משתקפת בתוספתא. רבי הנגיד במשנה ברכות ו א בין דעתו של "רבי יהודה", דהיינו דעת התנאים בדור אושא, לבין עמדתו של רבי עצמו שלפיה מברכים ברכה אחת על כל סוגי פרות האדמה.

כיוצא בזה נחלקו רבי יהודה וחכמים בברייתא המובאת בבבלי סוכה מו ע"א בעניין ברכות המצווה:

תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה.

עמדת רבי יהודה בברייתא ההיא משתקפת גם בתוספתא ברכות ו טו:

עשרה שהיו עושין עשר מצות כל אחד ואחד מברך לעצמו. היו עושין כולן מצוה אחת אחד מברך לכולן. יחיד שהיה עושה עשר מצות מברך על כל אחת ואחת. היה עושה מצוה אחת כל היום אין מברך אלא אחת. היה מפסיק ועושה מפסיק ועושה מברך על כל אחת ואחת.

1 ראו לעיל, הדיון בסוגיא יא, "חטה", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה"; וכן מ' בנוביץ, לולב וערבה והחליל (לעיל, סוגיא ג הערה 21), עמ' 287-289.

נראה שיש לקשור את השנוי בברייתות ההן עם משנה חולין ו ד:

שחט מאה חיות במקום אחד, כסוי אחד לכלן. מאה עופות במקום אחד, כסוי אחד לכלן. חיה ועוף במקום אחד, כסוי אחד לכלן. רבי יהודה אומר: שחט חיה יכסנה, ואחר כך ישחט את העוף.

ונראה שלדברי רבי יהודה שחיטת החיה, כיסוי דם החיה, שחיטת העוף וכיסוי דם העוף מצריכים כל אחד ברכה בפני עצמה, ואילו התנא קמא שם סבור כתנא בברייתא בבבלי סוכה, שניתן לברך על כל השחיטות והכיסויים הללו ברכה אחת, "על המצוות", ולכן אין להקפיד לכסות את החיה לחוד ואת העוף לחוד.²

בשני המקרים נראה שרבי במשנתו ביקש להביא לידי ביטוי עמדה שלפיה אין הקפדה לברך ברכה נפרדת על כל סוג של מצווה ועל כל סוג של פרי האדמה,³ בעוד שלפי ההלכה שקדמה לרבי, המשתקפת בתוספתא, הייתה הקפדה על כך. בתוספתא באות לידי ביטוי עמדות תנאיות שלפיהן מברכים ברכה נפרדת על כל סוג של פרי האדמה בין לתנא קמא ובין לרבי יהודה (תוספתא ברכות ד ד), ומברכים על כל מצווה בפני עצמה לכל הדעות (תוספתא ברכות ו טו). אך רבי במשנתו ייחס את הדעות הללו לרבי יהודה בלבד (משנה ברכות ו א, משנה חולין ו ד), והביא את דעתו האישית שלו שניתן לברך ברכה אחת על כמה סוגי פרי האדמה ועל כמה מצוות, בסתם, כדעת התנא קמא.

המקבילה לסוגיא שלנו בבבלי סוכה מו ע"א-ע"ב

הקשר בין שתי המחלוקות משתקף גם בעובדה שהסוגיא שלנו כולה מופיעה גם בקשר למחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין ברכות המצווה בבבלי סוכה מו ע"א-ע"ב. וזה לשון הסוגיא שם:

תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה.

אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: הלכתא כרבי יהודה.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה? דכתיב ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו, הכא נמי בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכותיו.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם; מדת בשר ודם, כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק, אבל מדת הקדוש ברוך הוא: מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר והיה אם שמוע תשמע וגו'. אם שמוע – תשמע, ואם לאו – לא תשמע.

דבר אחר: אם שמוע בישן – תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך – שוב לא תשמע.

מכמה סיבות נראה שהסוגיא ההיא קדמה לסוגיא שלנו, והקובץ הועבר מסוכה לברכות ולא להפך:

2 לפי רבי חנינא בבבלי חולין פו ע"ב: "מודה היה רבי יהודה לענין ברכה שאינו מברך אלא ברכה אחת". לדבריו כפשוטם, לא נחלקו רבי יהודה וחכמים שניתן לברך ברכה אחת על כמה מצוות. אמנם בבבלי שם מפרשים שרבי חנינא מתכוון לכך שמברכים ברכה אחת על כיסוי דם החיה וכיסוי דם העוף, ואין בשחיטת העוף היסח הדעת, אך לאור הברייתא בסוכה נראה יותר שרבי חנינא בא לשלול את השנוי בברייתא בבלי סוכה בקשר לעמדת רבי יהודה: אין רבי יהודה מקפיד על ברכת מצווה נפרדת לכל מצווה ומצווה. מצאנו, אפוא, מחלוקת בקשר לעמדת רבי יהודה: מה שנמסר בברייתא בבבלי סוכה, שרבי יהודה חולק על חכמים בעניין מספר הברכות שמברכים על מצוות הרבה, אינה העמדה היחידה שהובאה בשם רבי יהודה. נמצא שלרבי חנינא אין חולק על כך שניתן לברך ברכה אחת על כמה מצוות; לפי התוספתא ברכות ו טו אין חולק על כך שמברכים על כל מצווה בפני עצמה (או לפחות לא הוצגה שם עמדה נוספת), ואילו לפי הברייתא המובאת בבבלי סוכה נחלקו רבי יהודה והחכמים בעניין זה.

3 וכפי שנהג רבי "לפשט" ולקצר בקריאת שמע וברכת ההבדלה; ראו בבלי ברכות יג ע"ב; בבלי פסחים קג ע"ב.

1. כאמור, רבו הגירסאות בפיסקא [1] בסוגיא שלנו. כל הגירסאות מוקשות. לגירסת כ"י אוקספורד וקטע הגניזה, רבי זירא או רבי חיננא בר פפא פוסק כרבי יהודה. ואף על פי שישנה עדות לכך שאמוראי ארץ ישראל אכן פסקו כרבי יהודה בעניין זה,⁴ היא מנוגדת להלכה המשתקפת בסוגיות אחרות בבבלי.⁵ קשה להאמין שגירסא זו מקורית היא: אילו הייתה ההלכה כרבי יהודה בעניין הזה, היינו מצפים למצוא הד לעניין הזה בסוגיות אחרות בפירקין הדנות בנושא ובספרות ההלכה. גם גירסת הדפוסים מוקשית: לפי הדפוסים, פסק ההלכה שבמימרא הראשונה הוא נגד רבי יהודה [1], אף על פי שהטעם שבמימרא השנייה הוא לדברי רבי יהודה [2]. קשה להבין מדוע פסק רבי זירא או רבי חיננא בר פפא כתנא קמא מבלי להסביר את דבריו, כשהביא נימוק כל כך יפה לדברי רבי יהודה. אך גם גירסת הליטא של רוב העדים אינה מתקבלת על הדעת, לאור העדות שלפיה הסוגיא נפתחה בפסק הלכה. כיצד נוצרו פסקי הלכה מוקשים אלו יש מאין בתקופה הבתר תלמודית, אם לא עלה על דעתו של רבי זירא או רבי חיננא בר פפא כלל לפסוק הלכה לא כרבי יהודה ולא נגדו? לעומת זאת, אם נניח שהסוגיא הועברה מסוכה לברכות, ניתן להבין את התהוותן של כל הגירסאות. רבי זירא או רבי חיננא בר פפא פסק כרבי יהודה בעניין ברכת המצוות הנידון בבבלי סוכה, ושם ההלכה המקובלת היא אכן כרבי יהודה, כגירסת כל העדים שם וכפי שנהוג: אין מברכים בימינו ברכה כוללת "אקבו" על המצוות". נראה, אפוא, שבעל הגמרא שלנו העביר את כל פריטי הקובץ בסוכה לברכות, כולל פסק ההלכה "כרבי יהודה" כגירסת קטע הגניזה וכ"י אוקספורד, מבלי לשים לב לכך שבענייננו אין מן הראוי לפסוק כרבי יהודה. אך מגיחים בתר תלמודיים אכן שמו לב לכך, ומכיוון שברור שבענייננו אין הלכה כרבי יהודה לפי הבבלי, מחקו מקצת העדים את פסק ההלכה כליל ומקצתם הגיהו והוסיפו "אין".⁶

2. לכאורה נראה שהטענה "כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו" שבסוגיא שלנו [2] מסתברת יותר מן הטענה "כל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו" שבמקבילה בסוכה המוסבת על מצוות שונות. הרי הגיוון בפרות האדמה הוא באמת ברכה שמעניק הקב"ה למברך, ולכן מתבקש שיכיר לו תודה "מעין ברכתיו", בעוד שהריבוי והגיוון שבמצוות מצטייר פחות כברכה בפני עצמה שעלינו להכיר עליה תודה.⁷ אך הדרשה שבמימרא זו מבוססת על הפסוק "ברוך אֲדֹנָי יוֹם יוֹם יַעֲמַס לָנוּ הָאֵל־יְשׁוּעַתֵּנוּ סֵלָה" (מזמור סח כ), ובמדרש תהלים סח, סימן יב, דרשו "שהוסיף עליהם מצות וחוקים בכל יום ויום". מסתבר, אפוא, שגם רבי זירא או רבי חיננא בר פפא דרשו דרשה מעין זו, כלומר, יש לברך את ה' על שהעמיס לנו [מצוות], כל דבר ודבר מעין ברכתיו, כשם שמברכים אותו על כל יום ויום מעין ברכתיו.⁸

3. המימרא השלישית, הדורשת "אם שמוע תשמע" לשון מצווה גוררת מצווה, כשהנכונות לשמוע דברי תורה ולקיים מצוות גוברת ככל שמרבים לקיים מצוות [3], שייכת דווקא

4 ראו ירושלמי ברכות ו א, י ע"ב: "קורא, ר' יעקב בר אחא בשם שמואל: אומר עליו בורא פרי העץ. תנא רבי חלפתא בן שאול: שהכל נהיה בדברו. תני רבי יהושע: בורא מיני דשאים", וראו מה שכתבנו לעיל, בדיון בסוגיא ו "קורא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה"; ירושלמי כלאים ה ז, ל ע"א: "אמר ר' יוסי: הדא אמרה אתרוג אע"פ שאת או' עליו בורא פרי העץ את אמ' על התמורו' שלו בורא מיני דשאים".

5 ראו, למשל, קושיית הרמב"ן בחידושי לברכות מ ע"א, ד"ה ופסקו בגמ', מסוגיא ח, "פלפלי", לעיל לו ע"ב, שם פוסק רבא שמברכים על זנגביל, "הימלתא דבי הנדואי", "בורא פרי האדמה", ואילו לרבי יהודה היה צריך לברך עליו "בורא מיני דשאים" או כיוצא בזה. והוא הדין שיכול היה להקשות מסוגיא ו, "קורא", [1], לעיל לו ע"א: "קורא, רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה..." ומסוגיות אחרות בבבלי.

6 אפשרות אחרת היא שגירסת הדפוס היא המקורית, ובעל הגמרא שלנו אכן דייק, והמיר את פסק ההלכה שבסוכה כרבי יהודה לפסק הלכה נגד רבי יהודה. מקצת העדים הגיהו והשמיטו את המילה "אין" משום שתהו מדוע האמורא פוסק נגד רבי יהודה בפיסקא [1] ומביא ראייה לדבריו בפיסקא [2], וחילופי הגירסא בעניין פסק ההלכה והקושי שבכל אחת משתי הגירסאות הביא את רוב עדי הנוסח להשמיט כליל את פסק ההלכה [1]. לתופעה דומה ראו ריבוי הגירסאות בפסק ההלכה של רבי יוחנן בעניין טרוקנין, לעיל, ברכות לו ע"ב, סוגיא טו, "טרוקנין", [1], והדיון שלנו בסוגיא ההיא, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הגירסאות בדברי רבי יוחנן".

7 ואולי מסיבה זו שיער א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 89, שפיסקאות [2-4] מקוריות בברכות דווקא, אף שפיסקא [1] יסודה בבירור בסוכה.

8 ראו מ' נוביץ, תלמוד האיגוד: לולב וערבה, עיוני הפירוש לפיסקאות [4-5], שם שיערנו שרבי זירא או רבי חיננא בר פפא עצמו הצמיד למימרא השנייה את המימרא השלישית כדי להסביר כיצד ניתן לראות בריבוי המצוות וגיוון ברכה לאדם.

בסוגיא בסוכה שעניינה קיום "מצוות הרבה". ולא עוד אלא שבסוגיא ההיא המימרא השלישית הנה המשך טבעי למימרא השנייה המזכירה ברכה על "כל דבר ודבר", דהיינו על כל מצווה ומצווה: אדם המקיים מצווה אחת מוכן לקיים מצוות נוספות, ואילו אדם שאינו מקיים את המצווה הראשונה לא יקיים גם את השנייה. לעומת זאת, הקשר בין הכרת הטוב על ידי ברכה נפרדת על כל מין ומין לבין הנכונות לקיים מצוות נוספות אם קיימת מצווה אחת אינו ברור כל צורכו.

הקובץ בסוכה הוא כל כך לכיד שנראה שאין המדובר בקובץ במונן הרגיל של המילה, לקט דברי אמורא שליטת חכם אחר – עורך הקובץ. מסתבר שהדברים יצאו מתחת ידו של האמורא עצמו, רבי זירא או רבי חנינא בר פפא, כסדרה של אמירות המוסבות כולן על מחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין הפירוט בברכות המצווה. העובדה שבעל הגמרא שלנו בברכות בחר להעביר את הקובץ מסוכה מוכיחה שהוא שם לב לקשר ההדוק בין שתי המחלוקות.

עיוני פירוש

[1] **אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: > בדפוסים נוסף: "אין" < הלכה כרבי יהודה.**

לתיעוד הגירסאות ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הקובץ בסוגיא שלנו". לדרכי התפתחותן ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המקבילה לסוגיא שלנו בבבלי סוכה מו ע"א-ע"ב", סימן 1.

[2] **ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה – אמר קרא: ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא לומר לך: כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו; הכא נמי, כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו.**

בדרשה המקורית שבבבלי סוכה מו ע"א המימרא מסתיימת במילים "הכא נמי בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו", כשהכוונה לברכות מצווה נפרדות על כל מצווה ומצווה; ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המקבילה לסוגיא שלנו בבבלי סוכה מו ע"א-ע"ב", סימן 2. מן המילים "הכא נמי" מוכח שהאמורא שם – רבי זירא או רבי חנינא בר פפא – מצטט דרשה קיימת לפסוק "ברוך ה' יום יום", בנוסח "וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו", ולא בא האמורא אלא להוסיף את הסיפא, "הכא נמי בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו". ואפשר שהכוונה היא לדרוש את המילים "ברוך אֲדֹנָי יוֹם יוֹם יַעֲמַס לָנוּ" כעין גזרה שווה: הקיש עומס ליום, מה יום מברכים על כל יום ויום בנפרד, אף עומס (מצוות שהעמיס עלינו) מברכים על כל מצווה ומצווה בנפרד.

הדרשה המקורית, "בכל יום ויום תן לו מעין ברכתיו", מזכירה את הברייתות בבבלי ביצה טז ע"א:

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר ברוך ה' יום יום. תניא נמי הכי: בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום.

את הדרשות של בית שמאי מצאנו גם במכילתא ובמכילתא דרשב"י,⁹ אך הדרשות של בית הלל, המבוססות על מזמור סח כ, "ברוך אֲדֹנָי יוֹם יוֹם", נשתמרו רק בבבלי ביצה, בשני ניסוחים, שאין

באף אחד מהם דרשה של בית הלל לפסוק – בראשון הפסוק משמש לתאר את מידת הלל, "שכל מעשיו לשם שמים", ובשני בית הלל מאמצים את הפסוק עצמו כעין סמא, אך מבלי לפרשו. ואפשר שמאחורי הדרשה שלנו עומדת הדרשה המקורית של בית הלל המוכיחה ש"יום יום" פירושו בכל יום ויום, ולא דווקא שבת כשיטת שמאי ובית שמאי. על כך הרחיב האמורא רבי זירא או רבי חנינא בר פפא בבבלי סוכה בהיקש הנ"ל מימים למצוות, ובסוגיא שלנו בברכות הסב בעל הגמרא את העניין גם למיני פרות האדמה, וכדרישה כוללת לפירוט בנוסחי הברכות: "בכל מין ומין תן לו מעין ברכותיו".

[4-3] **ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם: מדת בשר ודם – כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן – מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: ויאמר אם שמוע תשמע, אם שמוע – תשמע, ואם לאו – לא תשמע. דבר אחר: אם שמוע בישן – תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך – שוב לא תשמע.**

הביטוי "אם שמוע תשמע" מופיע ארבע פעמים בתורה: שמות טו כו, כג כב, דברים טו ה, כח א, ובשמות יט ה ודברים יא יג מצאנו גם "אם שמוע תשמעו". דרשות כעין זו של רבי זירא או רבי חנינא בר פפא כאן נשתמרו במדרשי ההלכה לרבים מן הפסוקים הללו. על שמות טו כו מצאנו דרשות זהות במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דויסע פרשה א, ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (הנוסח כאן על פי המכילתא דרבי ישמעאל):

שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה שנ' אם שמע תשמע, שכח אדם מצוה אחת משכחין לו מצות הרבה שנ' והיה אם שכח תשכח (דברים ח יט).

על שמות יט ה מצאנו שוב אותה דרשה במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דבחודש פרשה ב, ומכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (הנוסח כאן על פי המכילתא דרבי שמעון בר יוחאי):

ועתה אם שמע תשמעו בקולי מלמד שכל תחלות קשות. התחיל אדם לשמוע הכל נוח לו. שמע אדם קמעה משמיעין אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים.

וכיוצא בזה בספרי דברים פיסקא קטו, על דברים טו ה:

רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, מיכן אמרו שמע אדם קימעה משמיעים אותו הרבה שמע אדם דברי תורה משמיעים אותו דברי סופרים.

ובמדרש תנאים לספר דברים כח א: "והיה אם שמוע תשמע אם שמע אדם מעט מספיקין בידו לשמוע הרבה".

החידוש בדברי רבי זירא או רבי חנינא בר פפא אינו אפוא בדרשה זו, אלא בדימוי של הכלים וההשוואה בין מידת הקב"ה למידת בשר ודם ב"שימוש" בכלים הללו: העירו של הקב"ה לתוך הכלי עולה יפה רק אם הכלי כבר מלא, לעומת העירו של בני אדם העולה יפה רק אם הכלי ריק. ונראה שיש כאן המשך לדרשה הקודמת של רבי זירא או רבי חנינא בר פפא, כפי שפירשנו אותו בעיוני הפירוש לפיסקא [2], על הפסוק "ברוך אִדְנִי יוֹם יוֹם יַעֲמֵס לָנוּ" (מזמור סח כ). הצורך לתת לקב"ה כל יום ויום מעין ברכותיו מובן, אך כיצד ניתן לראות בעול המצוות ברכה, ובמעמסה הנוספת שבכל מצווה ומצווה ברכה שיש להכיר עליה תודה בברכת מצווה נפרדת? על כך משיב רבי זירא או רבי חנינא בר פפא בדרשה זו, שאף ריבוי המצוות הוא ברכה לאדם, באשר הוא המסגל אותו לקלוט מצוות נוספות, וככל שמרבים בשמיעה, כך גוברת הנכונות לשמוע, וכדברי בן עזאי במשנה אבות ד ב, "שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה".

לפירוש המוצע כאן, השמיעה מתייחסת לשמירת המצוות. רש"י, לעומת זאת, פירש שכל העניין מוסב על לימוד תורה וגירסא דינקותא, שהיא התשתית להמשך הלימוד במשך כל החיים, ולכן מי שלא שמע בילדותו מאבד את האפשרות ללמוד בזקנותו.¹⁰ אך מלשון הפסוקים, המתייחסים כולם לציות למצוות, ומלשון הדרשות במדרשי התנאים, "שמע אדם מצוה אחת...", ו"שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים", משתמע שאין המדובר בלימוד כי אם בשמירת המצוות, שכן מבחינת הלימוד אין בין דאורייתא ודרבנן, אך מבחינת הנכונות לציות אפשר להבין את ההבדל.

[3] אם שמוע תשמע

עדי הנוסח חלוקים ביניהם בשאלה על איזה "אם שמוע תשמע" בתורה מוסבת הדרשה שבפיסקא [4]. כל העדים בברכות, פרט לכתב יד פירנצה, גורסים "ויאמר אם שמוע תשמע", מה שמוכיח שהמובאה היא משמות טו כו, וכן גורסים גם כ"י מינכן 140, כ"י וטיקן 134, כ"י אוקספורד 366 וכתבי היד התימניים בסוכה. אך כ"י פירנצה בברכות, וכתבי היד לונדון, מינכן 95 והדפוסים בסוכה גורסים "והיה אם שמוע תשמע", על פי דברים כח א, וגירסא זו מסתברת יותר, שהרי ה"דבר אחר" [4], שהוא דרשה על אותו פסוק, דורש את המילים "ואם יפנה לבבך" שבדברים ל יז כהמשך הדרשה לפסוק "והיה אם שמוע". ואף אם אין דברים ל יז צמוד ממש לדברים כח א, מסתבר שהדרשן בפיסקא [4] ראה לנגד עיניו את החלופות "אם שמוע תשמע" ו"אם יפנה לבבך" שבסוף ספר דברים, ללא קשר ל"אם שמוע תשמע" שבשמות טו כו.

[4] דבר אחר: אם שמוע בישן – תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך – שוב לא תשמע.

מה בין דרשה זו לדרשה הקודמת? רש"י פירש שהדרשה הקודמת מוסבת על גירסא דינקותא, שהיא התשתית להמשך הלימוד, ואילו דרשה זו עוסקת בחזרה על משנה שכבר למד לעומת לימוד חומר חדש.¹¹ אך לדברינו, שהעניין הוא שמירת מצוות, ולא לימוד תורה, דומה שהמסר של הדרשה הזאת אינו שונה מזה של הדרשה הקודמת, אלא שבמקום להסתמך על "מכלל הן אתה שומע לאו" ("ואם לאו, לא תשמע") הדרשן דורש את האזהרה למי שאינו שומע מן המילים "ואם יפנה לבבך" שבדברים ל יז. ברם ההתייחסות ל"ישן" ו"חדש" מזכירה קצת את הוואריאנטים על הדרשה הזאת שבמכילתא ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי לשמות יט ה שהבאנו לעיל (הנוסח על פי מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי):

ועתה אם שמע תשמעו בקולי, מלמד שכל תחלות קשות. התחיל אדם לשמוע הכל נוח לו. שמע אדם קמעה משמיעין אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים.

בביטויים "ישן" ו"חדש" יש משום התייחסות ברורה למוקדם ומאוחר, כמו בדרשה שבמכילתא שבה שמיעת המצוות הראשונות היא הקשה, משום ש"כל תחלות קשות", ואחר כך "התחיל אדם לשמוע, הכל נוח לו".

אם נפרש "ישן" ו"חדש" באופן מילולי, אזי הכוונה לתקנות וגזרות חדשות ממש, היינו "דברי סופרים" לעומת "דברי תורה". הנכונות לשמוע דברי תורה והרגילות בהם היא המאפשרת לאדם לשמוע ולקבל גם את החדש, מדברי סופרים.

10 רש"י סוכה מו ע"ב, ד"ה ואם לאו וד"ה לא תשמע. השוו רש"י ברכות מ ע"א, ד"ה כלי מלא.

11 רש"י סוכה שם, ורש"י סוכה, ד"ה דבר אחר אם אתה שומע בישן, ד"ה תשמע בחדש, ד"ה ואם יפנה לבבך וד"ה שוב לא תשמע.